

EVA ILLOUZ

MIÉRT FÁJ A SZERELEM

EVA ILLOUZ

MIÉRT FÁJ A SZERELEM

EGY SZOCIOLÓGIAI
MAGYARÁZAT

FORDÍTOTTA GYÁRFÁS VERA

TYPOTEX

A könyv megjelenését a kiadói program keretében
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Eva Illouz: *Why Love Hurts. A Sociological Explanation*

© 2011, Suhrkamp Verlag GmbH, Berlin

All rights reserved by and controlled through
Suhrkamp Verlag GmbH Berlin.

Hungarian translation © Gyárfás Vera, 2026

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2026

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

Ezt a könyvet ember írta és ember fordította.

A fordítást szakmai szempontból ellenőrizte Fáber Ágoston

ISBN 978 963 493 374 8

TARTALOM

Bevezetés – A szerelem nyomorúsága	9
1 A szerelem nagy átalakulása, avagy a házassági piacok megjelenése	29
2 Elköteleződésfóbia és a szerelmi választás architektúrájának új formája	75
3 Az elismerés igénye: a szerelem és a sebezhető én	131
4 Szerelem, értelem, irónia	183
5 A szerelmi vágyképektől a csalódásig	231
Epilógus	275
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	287
<i>Jegyzetek</i>	289
<i>Név- és tárgymutató</i>	315

*Ezt is Amor rendelte. Hideg nők, menjetek innen!
Szívhez szól ez a dal, nem fületekbe való.
Szép lány olvasson, ki hevíl, ha szerelmese ránéz;
s gyenge fiú, ki alig sejti szerelme hevét!
És az az ifju, akit mint engem, Amor nyila sebzett,
vágynak jeleit lássa a verseimen,
s megdöbbenve ezen, szóljon: »Ki tanítja e költőt,
versebe leírni ilyen híven az én esetem?«*

Ovidius: *Szerelmek**

* Gaál László fordítása.

BEVEZETÉS

A SZERELEM NYOMORÚSÁGA

A szerelem ritkán hoz boldogságot: napjaink minden sikeres szerelmi élményére, minden rövid ideig tartó örömére jut tíz pusztító szerelmi tapasztalat, tíz, a kapcsolatnál sokkal hosszabb ideig tartó, a viszonyt követő „hullám-völgy”, vagy legalábbis valamiféle érzelmi cinizmus, amely megnehezíti vagy akár el is lebetetleníti, hogy újra szerelmesek legyünk. Mi másért lenne ez így, mint hogy mindez a szerelem folyamatainak szerves része?

Shulamith Firestone: *The Dialectic of Sex:
The Case for Feminist Revolution*¹

Az *Üvöltő szelek* (1847) arra a régi irodalmi hagyományra támaszkodik, amely gyötrelmesen fájdalmas érzelmként ábrázolja a szerelmet.² A regény híres főszereplői, Heathcliff és Catherine együtt nőnek fel, egymásba szeretnek, de Catherine inkább a társadalom szemében elfogadhatóbb Edgar Lintont választja, hozzá megy feleségül. Heathcliff véletlenül meghallja, hogy Catherine rangon alulinak érezné, ha őt választaná, ezért a férfi a megaláztatás hatására továbbáll. Catherine mindent keresi, és amikor nem talál rá, ágynak esik, és majdnem meghal.

A *Bovaryné* (1856) már sokkal ironikusabban tárja eléink egy romantikus nő boldogtalan házasságát egy melegszívű, de középszerű vidéki orvossal, aki képtelen megfelelni felesége érzélgős szerelmi és társadalmi vágyképeinek. A címszereplő Emma egy rámenős földbirtokos, Rodolphe Boulanger alakjában véli megtalálni a hőst, akiről oly sokat olvasott és álmodozott. Három éve tart már a viszonyuk, amikor elhatározzák, hogy megszöknek. A végzetes napon Emma levelet kap Rodolphe-tól: a férfi nem állja a szavát. A narrátor e ponton félredobja a tőle megszokott íróniát, és inkább együttérzéssel számol be hősnője szerelmi gyötrelméről:

„Emma nekidőlt az ablakmélyedésnek, és újra elolvasta a levelet, dühösen fel-felkacagva. De minél jobban figyelt, annál jobban összezavarodtak a gondolatok. Maga előtt látta Rodolphe-ot, hallotta a hangját, átölelte; úgy vert a szíve, mintha faltörő kos döngtené a mellét, szaporán és egyenlőtlenül dobogott. Körülnézett, azt szerette volna, ha összedől a világ. Hát legyen vége, miért ne? Ki tartja vissza? Szabad ember. Előrelépett, lenézett a kövezetre, azt mondogatva magában: »Gyerünk! Gyerünk!«”³

Mai mércével mérve Catherine és Emma fájdalma szélsőségesnek tűnik, de azért képesek vagyunk értelmezni. Könyvemben viszont azt állítom, hogy a két nő által megtapasztalt szerelmi vergődés időközben tartalmában, színezetében és szövedékében is átalakult. Kezdjük azzal, hogy a jelenkori társadalmakban értelmezhetetlen a társadalom és a szerelem között feszülő, a hősnők szenvedését kiváltó ellentét. Ma már nemigen állnának pénzügyi akadályok vagy tiltó normák annak útjába, hogy Catherine és Emma első és egyetlen választása legyen a szerelem. Sőt, modern erkölcsi érzékünk kifejezetten azt diktálná, hogy ne a társadalmi közegre hallgassunk, hanem a szívünkre. Másodszor, ma nagy valószínűséggel szakértők egész hada sietne a tétovázó Catherine és a szenvedélymentes házasságban sínylődő Emma segítségére: pszichológusok, párterapeuták, válóperes ügyvédek és mediátorok sajátítanák ki és ítélnék meg a leendő vagy már unatkozó feleség magánjellegű dilemmáit. És szakértői segítség híján (vagy éppen mellett) a hősnők mostani megfelelői másokkal is megosztanák szerelmi titkaikat, elsősorban a barátnőikkel, de minimum az interneten talált névtelen ismerőseikkel, és ezzel jelentősen enyhítenék szenvedélyük magányát. A vágyat, majd a kétségbeesést is szavak árja kísérné: önelemzés és baráti vagy szakmai tanács. A modern Catherine vagy Emma hosszan tépelődött és beszélt volna a fájdalmáról, és valószínűleg a saját (vagy a szerelmese) kízó gyermekkorára vezette volna vissza azt. Megdicsőültek volna, méghozzá nem a bánat élményétől, hanem éppen attól, hogy az önsegítő terápiás módszerek csatasorba állításával leküzdötték a szomorúságot. A szerelemmel járó fájdalom manapság csaknem végtelen mennyiségű magyarázatot szül, amelyek célja az okok megértése, egyszersmind felszámolása. Ma már nem része kulturális eszköztárunknak, hogy belehalunk a szerelembe, öngyilkosok leszünk vagy apácának állunk miatta. Ez persze nem azt jelenti, hogy mi, a „poszt-” vagy „késő modernnek” már mit sem

sejtünk a szerelem gyötrelmeiről. Épp ellenkezőleg, akár többet is tudhatunk róluk, mint elődeink. Azt azonban gyaníthatjuk, hogy a vele járó kín társadalmi felépítése gyökeresen megváltozott. Könyvemben ezt az átalakulást szeretném megérteni, és ennek érdekében az én három különböző és rendkívül fontos vetületének módosulásait vizsgálom, amelyek: a szándék (hogyan akarunk valamit), az elismerés (mi számít önértékelésünk tekintetében) és a vágy (mire és hogyan áhítózunk).

A napjainkban élők közül alig valakit kerülnek el a bensőséges kapcsolatok gyötrelmei. A gond sokféle formát ölthet: túl sok békát csókolunk meg a nagy ő előtt; soha véget nem érő online keresésekbe bonyolódunk; magányosan térünk haza a bárból, a buliból vagy a vakrandiról. De még a viszony létrejöttével sem tágít a kín, hiszen a kapcsolatban is unatkozhatunk, szoronghatunk vagy dühbe gurulhatunk; fájdalmas viták és konfliktusok robbanhatnak ki; a szakítást vagy a válást pedig zavarodottság, önmarcangolás és depresszió követi. És ez csak néhány példa arra, hogy miért pokolian nehéz tapasztalat megtalálni a szerelmet; a sors nem sok férfit és nőt kímél meg ettől manapság. Ha a szociológus hallhatná a szerelmet kereső férfiak és nők hangját, panaszok és sirámok hosszú litániáját kellene végighallgatnia.

Ezek a tapasztalatok mindenütt jelen vannak, már-már kollektívnek mondhatók, kultúránk mégis ragaszkodik hozzá, hogy a sérült vagy nem elég érett psziché eredményeként értelmezze. Számtalan önszegtő kézikönyv és tanfolyam állítja, hogy segít jobban kezelni a szerelmi életünket, még hozzá úgy, hogy felnyitja a szemünket arra, miszerint mi magunk miként idézzük elő öntudatlanul is saját kudarcainkat. Mindent átítat a freudi kultúra, amelynek erős állítása szerint a szexuális vonzódást a múltbeli tapasztalatok határozzák meg, a szerelmi preferenciák kora gyermekkorban alakulnak ki a gyerek és a szülő kapcsolatában. Sokan tehát leginkább azzal a freudi kijelentéssel magyarázzák a szerelem megtalálásának vagy fenntartásának kudarcát, hogy leendő erotikus életünk mintázatát a család alakítja ki. A freudiánus megközelítés a következetlenségektől sem visszariadva nem áll meg itt, hanem azt állítja, hogy akár hasonlít a partnerünk a szüleinkre, akár nem, közvetlenül visszatükrözi a gyermekkori tapasztalatainkat – ezekben kell ugyanis keresnünk későbbi szerelmi pályáivunk megfajlásait. Az ismétlési kényszer koncepciójával Freud ráadásul még egy lépéssel messzebb ment: szerinte a fájdalom korai tapasztalatait – bármennyire kínzóak – felnőve újból jelenvalóvá tesszük, hogy végre leküzdhesük őket. Ez a gondolat

elképesztő mértékben áthatotta a szerelmi szenvedés kollektív felfogását és kezelését, azt sugallja ugyanis, hogy a gyötrellem az érési folyamat egyik üdvözlendő velejárója. És még mindig nincs vége: Freud követői szerint tehát a szerelemmel együtt járó szenvedés tulajdonképpen elkerülhetetlen, ráadásul mi rójuk ki saját magunkra.

A klinikai szakpszichológia döntő szerepet játszik annak az elképzelésnek a felvetésében (és tudományos helytállóságának igazolásában), hogy a szerelem és annak kudarcai az egyénnel kapcsolatos múltbeli lelki történetekkel magyarázhatók, következésképp az illető befolyásolhatja őket. Bár a tudattalan eredeti freudi elgondolása a felelősség hagyományos fogalmának felszámolását célozta, a gyakorlatban a pszichológia kulcsszerepet játszott abban, hogy a szerelem és az erotika birodalmát az egyén saját felelősségkörébe utalja. Akár ez volt a pszichoanalízis és a terápia szándéka, akár nem, módszerek egész sorát vonultatták fel, hogy mi váljunk szerelmi nyomorúságaink bőbeszédű, egyúttal megkerülhetetlen felelőségé.

A 20. század folyamán hátborzongatóan sikeresnek bizonyult az az elképzelés, hogy a szerelemmel járó szenvedést mi terheljük önmagunkra; talán ez volt a záloga annak, hogy a pszichológia ezzel párhuzamosan megnyugtató ígérettel is szolgált: a hiba kijavítható. A fájdalmas szerelmi tapasztalatok eredményesen lendítették mozgásba a szakembereket (a pszichoanalitikusokat, a pszichológusokat és a különféle terapeutákat), a könyvkiadást, a televíziót és a média egyéb iparágait. Az önsegítés elképesztően sikeres ágazatát az a mélyen gyökerező meggyőződés hívta életre, hogy szenvedéseink szorosan összefüggnek pszichénk múltjával, hogy a beszéd és az önismeret gyógyít, és hogy nyomorúságunk mintázatainak és forrásainak azonosítása segít a leküzdésében. A szerelemmel velejáró gyötrelmek ma már kizárólag az énhez, annak személyes élet-történetéhez és önmaga átalakításának képességéhez vezetnek el.

Olyan korban élünk, amelyben az egyéni felelősség mindenekfelett való, de éppen ezért nélkülözhetetlen a szociológia. A 19. században radikálisnak számított annak kimondása, hogy a szegénység nem a kététes erkölcsök vagy a gyenge jellem, hanem a rendszerszintű gazdasági kizsákmányolás következménye, most pedig azt kell feltétlen leszögeznünk, hogy magánéletünk kudarcai nem a lelki gyengeségünkre vezethetők vissza, hanem érzelmi életünk kacskaringóit és kínjait az intézményi berendezkedés határozza meg. Könyvemben tehát egészen más szemszögből kívánom elemezni a mai kapcsolati problémákat. A hiba nem

a diszfunkcionális gyermekkorban vagy a saját működésével tisztában nem lévő pszichében rejlik, hanem a modern énünket és identitásunkat alakító szociokulturális feszültségekben és ellentmondásokban.

Ez a felvetés önmagában nem újdonság. A feminista írók és gondolkodók régóta vitatják azt a népszerű vélekedést, hogy minden boldogság forrása a szerelem, ahogy a pszichológusok individualista értelmezését is a szerelem nyomorúságáról. A közvélekedéssel szemben, mondják a feministák, a szerelem nem a transzcendencia, a boldogság és az önmegvalósítás forrása. Sokkal inkább a férfiak és a nők között tátongó szakadék egyik fő oka, továbbá egyike azoknak a kulturális gyakorlatoknak, amelyeken keresztül a nőknek el kell fogadniuk (sőt „szeretniük” is kell) a férfiaknak való alárendeltségüket. A szerelmes férfiak és nők ugyanis továbbra is ragaszkodnak az identitásukat meghatározó mély ellentétekhez: Simone de Beauvoir híres szavaival élve, a férfi még a szerelemben is megőrzi függetlenségét, a nő viszont behódol.⁴ Shulamith Firestone a fejezet elején idézett és sok vitát kiváltott *The Dialectic of Sex* című művében egy lépéssel messzebb ment: a férfiak hatalmának és energiájának forrása a társadalomban a nők számukra folyamatosan biztosított szerelme, más szóval a férfiuralom épületének szilárd alapja a szerelem.⁵ A szerelem nemcsak elfedi a nemi és osztálykülönbségeket, hanem lehetővé is teszi őket. Ti-Grace Atkinson frappáns megfogalmazásában: a szerelem „a nők üldöztetésének pszichológiai tartóoszlop”.⁶ A feministák legizgalmasabb állítása úgy hangzik, hogy a szerelem és a szexualitás lényege a hatalmi harc, és hogy a férfiak azért kerekedhettek mindig is felül ebben a küzdelemben, merthogy összefüggés áll fenn a gazdasági és a szexuális hatalom között. A férfiak szexuális hatalma abban áll, hogy ők jelölhetik ki a szerelem tárgyait, valamint az udvarlás és a romantikus érzelmek megnyilvánulásának szabályait. A férfiak dominanciáját táplálja az is, hogy a nemi identitás és a nemek közötti hierarchia a szerelem érzéseinek kifejezésében és megélésében világosan manifesztálódik és újratermelődik, illetve hogy ezek az érzések fenntartják a gazdasági és politikai hatalomban mutatkozó átfogóbb különbségeket.⁷

Sok szempontból azonban éppen a hatalom mindenhatóságáról szóló hipotézis jelenti a legnagyobb problémát a feminista szerelemkritika uralkodó irányzatában. Amikor a patriarchátus jóval erősebb volt, mint manapság, akkor a szerelem sokkal *kisebb* szerepet játszott a férfiak és a nők szubjektivitásában. Sőt: a szerelem kulturális fontosságával párhuz-

mosan nem fokozódott, hanem csökkent a férfi családon belüli hatalma, a nemek közötti viszonyok pedig mindinkább egyenlőségre és szimmetriára épülnek. A feminista elmélet továbbá hajlamos abból a feltevésből kiindulni, hogy a szerelmi (és egyéb) kapcsolatokban a társas viszonyok első és legfontosabb építőeleme a hatalom. Ezért hát kénytelen figyelmen kívül hagyni azt a tekintélyes mennyiségű empirikus bizonyítékot, amelynek alapján a szerelem épp olyan lényeges, mint a hatalom, hiszen a szerelem is a társadalmi kötelékek erős és láthatatlan mozgatórugója. Amikor a feminista elmélet a patriarchátusra korlátozza a nők szerelmének (és szerelem iránti vágyának) elemzését, akkor éppen azt nem képes megérteni, hogy miért olyan fontos a szerelem a modern nők és egyben a modern férfiak számára is, nem veszi észre a szerelem eszméjében megbújó egalitárius törekvést, ahogy azt sem, hogy a szerelem igenis képes belülről bomlasztani a patriarchátust. A patriarchátus tagadhatatlanul központi szerepet játszik a nemek közötti viszonyok struktúrájának megértésében és annak értelmezésében, hogy a heteroszexualitás miért gyakorol rájuk továbbra is olyan erős hatást, önmagában mégsem szolgál magyarázattal arra, hogy a szerelem eszménye miért tartja vasmarokkal fogva a mai férfiakat és nőket.

Könyvemben tehát a szerelemmel összefüggő szenvedés intézményi kiváltó okait kívánom azonosítani, ugyanakkor adottnak tekintem, hogy a szerelem erősen fogva tartja az embert, és ez nem magyarázható pusztán a „hamis tudattal”.⁸ Ellenkező esetben már a kérdés felvése előtt kizárnám a kérdés lehetőségét. A szerelem kiemelt szerepet tölt be a boldogságunkban és az identitásunkban, és azt állítom, hogy ennek miértje nem áll messze annak magyarázatától, hogy a szerelem miért az egyik legbonyolultabb tapasztalat: mindkét ok összefügg azzal, ahogy énünk és identitásunk intézményesül a modern korban. Ha sokan „kínzó szorongással vagy feszengéssel” viszonyulunk a szerelemhez, ha úgy érezzük, hogy a szerelemmel kapcsolatos dolgoktól „gondterheltek, nyugtalanok és önmagunkkal elégedetlenek” leszünk – Harry Frankfurt filozófust idéztem⁹ –, akkor annak az lehet az oka, hogy a szerelem megtestesíti, tükrözi és fölerősíti mindazt, ahogy a modernitás intézményei „törbe csálják” az ént,¹⁰ és láss csodát, ezeket az intézményeket éppen a gazdasági és nemek közötti viszonyok alakítják. Karl Marx híres megfogalmazásában: „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják.”¹¹ Amikor szeretünk vagy

duzzogunk, olyan erőforrásokat használunk és olyan helyzetekbe kerülünk, amelyek rajtunk kívül állnak, és könyvemben pontosan ezeket az eszközöket és szituációkat szeretném megvizsgálni. A következő oldalon az az általános tétel, hogy az újkorban alapjaiban változott meg a szerelmi én struktúrája. Nagy vonalakban az alábbiakról beszélhetünk: megváltozott a szerelmi szándék struktúrája, az, hogy mit akarunk és hogyan teljesítjük be az akaratunkat szexuális partnerünkkel (1. és 2. *fejezet*); megváltozott az, ami az ént sebezhetővé teszi, más szóval amitől értéktelennek érezzük magunkat (3. *fejezet*); végül, megváltozott a vágy felépítése, az erotikus és szerelmi vágyainkat működésbe hozó gondolatok és érzelmek tartalma (4. és 5. *fejezet*). A modern kori szerelem átalakulásának elemzése három kérdést vizsgál: hogyan strukturálódik a szándék, miből fakad az elismerés, és miként születik meg a vágy. Végző soron azt szeretném tenni a szerelemmel, amit Marx tett az áruval: be szeretném bizonyítani, hogy konkrét társadalmi viszonyok alakítják és állítják elő, és hogy a szerelem egymással egyenlőtlen versenyt folytató aktorok piacán van jelen; továbbá, hogy némelyek erőteljesebben határozhatják meg az irántuk táplált szerelem feltételeit, mint mások.

Egy ilyen elemzésre számos veszély leselkedik. Mindenekelőtt az, hogy talán a kelleténél inkább hangsúlyozom a különbségeket „köztünk” – a modernnek – és „köztük”, azaz a premodernnek között. Biztos vagyok benne, hogy sok – talán azt is mondhatnám, hogy a legtöbb – olvasóm maga is ismer olyan ellenpéldákat, amelyek megkérdőjelezzik állításom helyességét, miszerint a szerelmi fájdalom oka a modernitásban keresendő. E komoly ellenvetésre azért már most is van néhány válaszom. Először is, nem azt állítom, hogy korábban nem létezett szerelmi fájdalom, csak azt mondom, hogy ma részben másképp érzékeljük. A második válasz a szociológusok érdeklődésével függ össze: minket kevésbé az egyes ember egyedi tettei és érzései foglalkoztatnak, inkább a tetteket és érzéseket szervező struktúrák iránt érdeklődünk. Hiába van tele a közeli és a távoli múlt a jelenlegi problémákhoz látszatra hasonlító példákkal, ezek nem árulnak el semmit azokról az átfogóbb struktúrákról, amelyekre a modern szerelmi gyakorlatok és a szenvedés felhívják a figyelmünket. Ezért abban bízom, hogy a történészek elnézik nekem, ha nem a történelem sűrűségét, szövevényességét és mozgalmasságát hívom elsősorban segítségül, hanem a háttérként változatlan mintákat kirajzoló szövetét, amely ugyanakkor segíthet rávilágítani a modern kor jellegzetes tulajdonságaira.